

Petar Strčić

OD JADRANSKOGA INSTITUTA FEDERALNE HRVATSKE U SUŠAKU DO ZAVODA ZA POVIJESNE I DRUŠTVENE ZNANOSTI HAZU U RIJECI S PODRUČNOM JEDINICOM U PULI (1945. – 2010.)

Akademik dr. sc. Petar Strčić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
voditelj Zavoda za povijesne i društvene
znanosti HAZU u Rijeci s Područnom
jedinicom u Puli
Gjure Ružića 5, HR-51000 Rijeka
rizavod@hazu.hr

UDK 061.12(497.5Rijeka)
061.12(497.5Pula)
Izlaganje sa znanstvenoga skupa
Primljeno: 10. 10. 2012.
Prihvaćeno: 15. 10. 2013.

Osnovica ovoga članka priopćenje je na znanstvenome skupu u Rijeci održanome 28. V. 2010. u povodu 65. obljetnice osnivanja Jadranskoga instituta u Sušaku – prvoga instituta u Federalnoj Hrvatskoj Demokratske Federativne Jugoslavije. Sadašnji su to Zavod za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) u Rijeci, s Područnom jedinicom u Puli, te Jadranski institut HAZU u Zagrebu. Vlada Hrvatske, tada federalne jedinice treće (DF) Jugoslavije, 28. V. 1945. izdala je akt o osnivanju Instituta u Sušaku, tada gradu na istočnoj strani utoka potoka Rječine u Riječki zaljev Jadranskoga mora (tim grobničkim potokom od 20-ih godina tekla je državna granica kraljevina Italije i Jugoslavije). Taj su Sušak 21./22. IV. 1945. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi, potonja Jugoslavenska armija, oslobodili od nacifašističkih okupatora i njihovih hrvatskih, srpskih, sovjetskih i drugih kvislinga. Zapadni, prekorječinski grad Rijeka oslobođen je 3. V., a u međuvremenu potom u svibnju i drugi hrvatski (i slovenski) jadranski i drugi prostori. No, ratna pobjeda nije bila presudna već je o svemu trebala odlučiti međudržavna Pariška mirovna konferencija 1946./47. Suradnici Instituta u oba grada i izvoan njih imali su niz zadataka u okviru prikupljanja arhivske i druge dokumentacije te njezine obrade za odlučujuću konferenciju u Parizu. Na njoj je 1947. donesena odluka da istočnojadranska područja koja su od 1918. bila okupirana ili su kasnije međunarodnopravno pripala Italiji – Istra, dio kvarnerskih i dalmatinskih otoka, gradovi Zadar, tadašnja Rijeka – pripadnu DFJ, a time u njoj Hrvatskoj, kao i dio Sloveniji, dakle – domovinama. Tako je Sušak 1948. postao dio ujedinjena oba grada na obje strane Rječine, sada s imenom Rijeka. Golemi prikupljeni arhivski, knjižni i dr. materijal zadržan je uglavnom u Rijeci te Institut 1948. postaje i prvi Institut

tadašnje Jugoslavenske, sadašnje Hrvatske, akademije znanosti i umjetnosti, sa sjedištem u Zagrebu. Podijeljen je 1952. na riječki Sjeverojadranski i zagrebački Jadranski institut, a od 1974. kao Zavod i dalje u Rijeci, od 1969. s jedinicom u Puli. U ime Akademije voditelji su akademici M. Marjanović, M. Mirković/M. Balota, F. Čulinović, D. Šepić, M. Moguš, sada P. Strčić (upravitelji su zaposlenici Instituta/Zavoda). Uz druge, u njemu su radili i talijanski akademik R. Barbalić, hrvatski akademik B. Fučić, članovi suradnici HAZU D. Klen i M. Bertoša, umjetnik S. Zlatić, svećenik M. Pelosa, niz potonjih sveuč. profesora, npr. V. Ekl te više direktora arhivskih, povijesnih i drugih institucija. Danas Zavod ima 11 uposlenika, od kojih 4 doktora znanosti, a dvoje su pred doktoratom. Glasilo mu je zbornik Problemi sjevernoga Jadrana. Suradnici su objavili mnogo knjiga, rasprava i članaka, u Hrvatskoj i izvan nje, na više jezika, priredili su brojne izložbe, utjecali na sanaciju i podizanje spomen-objekata i obilježja, organizirali ili sudjelovali na brojnim međunarodnim i hrvatskim znanstvenim i stručnim skupovima (npr. suorganiziraju i vode svakogodišnje Dane F. Račkoga i M. Laginje). Dobitnici su niza odlikovanja, visokih nagrada i priznanja.

Ključne riječi: *Institut/Zavod; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Rijeka; Pula; 1945. – 2010.*

Početak ovoga uvodnoga članka u 12. svezak Problemā sjevernoga Jadrana, znanstvenoga glasila Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, s Područnom jedinicom u Puli, na prvi je pogled neobičan. Naime, radi se o veoma složenim političkim, nacionalnim i drugim povijesnim okolnostima u 1945. godini, u kojima je osnovana ova institucija čija je 65. obljetnica kontinuiranoga, i to plodnoga, rada sve do danas, na zaista radni način, zasluženo u Rijeci i javno obilježena 2010. godine. Međutim, o počecima i daljnjem razvoju Instituta/Zavoda – iako je i 1995. god. proslavljeno pola stoljeća njegova osnivanja i kontinuiranoga rada te je priređena (sa Sveučilišnom knjižnicom iz Rijeke) izložba tiskanih radova zavodskih djelatnika i suradnika od 1945. do 1995. godine – u načelu se ne govori ili se oni relativno malo spominju, o njima se malo piše i u historiografiji i publicistici, iako se godišnja izvješća redovito objavljuju u Akademijinu zborniku Ljetopis. A o čemu se zapravo radi – više u ovome prilogu i sljedećim člancima u ovome zborniku.

I.

Vrhovno tijelo nove Hrvatske, dakle i krajeva koji do II. svj. rata nisu bili u sastavu domovine, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), osnovano je 1944. godine, dakle tijekom rata, i to u okviru antifašističkoga/antinacističkoga te antikvislinškoga Narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) i njegova Narodnooslobodilačkoga rata (NOR). Na čelu je Komunistička partija Hrvatske kao dio KP Jugoslavije, čiji je vrhovnik bio Hrvat Josip Broz Tito. Predsjednik ZAVNOH-a bio je veoma poznati, znameniti i zaslužni hrvatski knji-

ževnik te prosvjetni djelatnik Vladimir Nazor (nije bio član KPH). To je najviše tijelo nove, antifašističko/antinacističke Federalne Hrvatske djelovalo u doba kada još postoji i fašističko/talijanska i njemačko/nacistička okupatorska kvislinška Nezavisna Država Hrvatska na manjem dijelu prostora Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Predsjedništvo ZAVNOH-a Hrvatske, koja je federalna jedinica u okviru (treće) Jugoslavije, sada Demokratske Federativne (na čelu joj je AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Jugoslavije, čiji je predsjednik također Hrvat dr. Ivan Ribar), u oslobođenome Splitu 14. travnja 1945. donijelo je odluku o osnivanju i imenovanju prve – tako se ona zvala – Narodne vlade Hrvatske.

U međuvremenu se bliži kraj II. svj. rata, još traju i veoma teške oružane borbe za oslobođenje najzapadnijih dijelova Slovenije i Hrvatske od nacističko-njemačke i fašističko-talijanske vojske te ustaških, četničkih i drugih jugoslavenskih te stranih kvislinga (npr. čak turkeštanskih i čerkeskih iz SSSR-a). Tako traju i borbe u tadašnjim gradovima Rijeci i Sušaku na desnoj i lijevoj obali utoka grobničkoga potoka Rječine u Riječki zaljev Jadranskoga mora; taj je potok od 20-ih godina pa do rata bio i državna granica između Kr. Italije i Kr. Jugoslavije, pa tako i između grada Rijeke (u Italiji) i Sušaka (u Jugoslaviji).

U tim travanjskim danima velika i masovna slavlja te vidljive radosti oduševljenih Dalmatinaca i drugih u oslobođenome Splitu, prvome predsjedniku tek imenovane Vlade, dr. Vladimiru Bakariću, telefonski je čestitao izbor kao predsjedniku te hrvatske Vlade najbliži suradnik J. Broza Tita, znameniti vodeći slovenski revolucionar i političar Edvard Kardelj. U nastavku toga razgovora, odjednom, neočekivano za dr. Bakarića, upitao ga je Kardelj – kako se odvijaju poslovi oko prikupljanja građe i literature o Istri i drugim primorskim hrvatskim krajevima? Naime, mislio je na prostore koji su od 1918. te od sljedećih godina okupatorskim vojnim načinima ili međunarodnopravno i državnim ugovorima stavljeni u državni okvir sve silovitije Kr. Italije, od 20-ih godina još i fašističke (i dalje) Savojske Monarhije.

Tek imenovani i proglašeni predsjednik prve hrvatske Vlade dr. Bakarić bio je veoma iznenađen tim Kardeljevim upitom. Naime, suradnici mu nisu prenijeli nikakav Kardeljev zahtjev ili zahtjev nekoga drugoga iz vrha DF Jugoslavije; uostalom, bitan je za njega bio očito uspješan prilazak kraju Narodnooslobodilačkoga pokreta s Narodnooslobodilačkim ratom protiv okupatora te domaćih i stranih kvislinga, kao i veoma očito skoro oslobođenje i preostaloga zapadnog dijela Hrvatske; stoga – kakav to materijal treba prikupljati?

Tada je Kardelj na Bakarićev upit kratko izrekao vijest nečuvenoga, iznenađujućeg sadržaja za jednoga od glavnih vođa očito pobjedonosnoga NOP-a i u Hrvatskoj – oružana oslobodilačka pobjeda jasna je; zaista je vidljiva u cijeloj Jugoslaviji, pa se očituje već i tu, u zapadnoj Hrvatskoj, gdje se vode zadnje bitke. Međutim, ta očita oružana pobjeda neće i međunarodno-pravno i državno-pravno vratiti slovenske ni hrvatske krajeve koje je 1918. god. okupirala Kr. Italija, te su međudržavnim pravnim aktima 1920. i 1924. god. čak i državno-pravno postali dio te iste apeninske Monarhije.

Kardelj je Bakariću dodao i njemu druge nepoznate činjenice – skupina slovenskih znanstvenika i stručnjaka već od ranije, u samome tijeku rata, na oslobođenoj i okupiranoj području Slovenije, prikuplja i slaže izvorni i tiskani materijal o istome, naravno, slovenskome problemu; na temelju tih vrela i te literature slovenski znanstvenici i stručnjaci stalno, veoma intenzivno, pišu elaborate i druge tekstove za postignuće u korist Slovenije uspješnoga rješenja u doba predstojećega mira, Jer, to je očito – predstoji veoma težak međunarodnopravni problem koji će – jasno je – zapadni antifašistički saveznici iskoristiti u svoje poslijeratne, mirnodopske političke svrhe i ciljeve. I to ne u korist uključivanja hrvatskih i slovenskih prostora u sastav njihovih domovina, a i u okviru nove jugoslavenske države.

II.

Dr. Vladimir Bakarić, sposoban pravnik i dobar znalac niza pravnih oblasti, polja i područja, bio je veoma savjestan čovjek u radu i u izvršavanju obveza i radnih zadataka; shvatio je odmah o čemu se radi. Taj prvi predsjednik prve hrvatske Vlade, dakako, odmah je alarmirao sve oko sebe. Štoviše (veoma oštro i burno!) naljutio se na svoje suradnike što mu nisu odmah ili barem pravodobno prenijeli Kardeljevu poruku ili iste riječi bilo kojega drugoga člana iz vrha DFJ o predstojećemu očekivanom problemu.

Tako je na Vladin zahtjev – doslovce odmah! – dobiven dobro obrazložen prijedlog trojice vrhunskih stručnjaka za taj problem iz tri struke i znanosti – pravnik dr. Vladislava Brajkovića, Crnogorca u Hrvatskoj, geografa dr. Josipa Roglića, Hrvata, te kulturnoga djelatnika dr. Matka Rojnića, također Hrvata, ali dugogodišnjega prognanika iz svoga po Rimu otetoga rodnoga mu zavičaja upravo u Istri. Na temelju njihova stručnoga prijedloga, veoma kratko vrijeme trebalo je da se – baš kako su oni i predložili – u tadašnjemu gradu Sušaku, dakle ne u dotadašnjoj talijanskoj Rijeci i preko dotadašnje državne jugoslavensko-talijanske granice na ovdašnjemu potoku Rječine između kraljevinā Italije i Jugoslavije, ali pod pravnom kontrolom nove Hrvatske, osnuje Jadranski institut. Jer, grad Sušak

– okupiran od Kr. Italije tek 1941. godine – nije bio i neće biti problem, ali tadašnja Rijeka bila je i očito jest i sada.

Znalački intoniran i razuman prijedlog trojice znanstvenika i stručnjaka istoga je trena prihvaćen. Tako je vladin akt o osnivanju ustanove s njezinim preciziranim imenom i imenom lokacije – Jadranski institut u Sušaku – datiran već 28. svibnja 1945. Ovdje napose ističem – Sušak je oslobođen 20./21. travnja, a 3. svibnja tadašnja Rijeka u neposrednome susjedstvu samo preko uskoga potoka Rječine; i to u zaista veoma teškoj oružanoj borbi s veoma mnogo palih ljudskih vojnih i civilnih žrtava. Dakle, na prijedlog trojice uvaženih znanstvenika i stručnjaka, dokumentom hrvatske Vlade već samo dvadeset i pet dana kasnije osnovan je Jadranski institut, neposredno nakon prestanka ratnih operacija u samoj tadašnjoj Rijeci i dalje, u okolici, zapadno i sjeverozapadno od nje.

U Vladinu dokumentu stoji i osnovica: zadatak je toga sušačkog Instituta *da znanstveno i stručno proučava pitanje jadranskoga primorja i to sa geografsko-historijsko-etnografskog, prometno-ekonomskog i tehničko-urbanističkog stanovišta, te da javno objavljuje rezultate svoga rada.*

III.

U prijedlogu navedene trojice vrhunskih znanstvenika i stručnjaka, a ni u Vladinu osnivačkome dokumentu, dakako, nije se moglo, pa čak ni smjelo, reći zbog čega se stvarno u tome veoma teškome, k tome još i ratnom nevremenu – ta cijeli II. svj. rat tek je prestao u Hrvatskoj, pa čak i u svijetu upravo tih ranih svibanjskih dana 1945. godine – žurno osniva ni više ni manje nego, blago rečeno – „nekakva“ – znanstvena ustanova! I to još ustanova koja će se baviti „nekakvim“, na prvi tadašnji pogled, sasvim ili gotovo transcendentalnim zadacima i poslovima. I to već odmah, u zaista veoma tegobno poratno razdoblje, doslovce svega nekoliko dana nakon smrti čak na tisuće boraca za oslobođenje Rijeke i njezina područja te znatnoga broja civilnih žrtava. No, radilo se, zapravo, o zaista praktičnim poslovima, i to čak najviše, kapitalne i sudbonosne, visoke nacionalne, državne te gospodarske, političke i druge razine, koja će, uz ostalo, dati i znanstveno i stručno priznanje i golemu broju žrtava.

Dotadašnji zapadni vodeći svjetski pobjednički saveznici i, također, očito pobjedničke (treće) Jugoslavije – SAD, Velika Britanija i Francuska – međutim bili su naklonjeni Kraljevini, poslijeratnoj Republici Italiji, koja je pred Zapadom kao Savojska Monarhija pravodobno za sebe kapitulirala u rujnu 1943. godine (nakon odustajanja od fašizma te godine). Ti odlučujući svjetski, inače antifašistički, saveznici bili su na strani te Italije, a protiv staljinističkoga također pobjedničkoga

SSSR-a, koji je već zaposjeo dio istočne Europe. Stoga su bili odlučni i u pogledu budućega posjedovanja pojedinih istočnih jadranskih krajeva, koje je Rim držao okupirane od 1918. godine, od vremena definitivnoga raspada Austro-Ugarske na kraju I. svj. rata, a zatim i međunarodno-pravnim ugovorima od 1920. do 1924. god. dalje, sve do 1943. godine, kada je napustio svojeg dugogodišnjega saveznika – nacistički Berlin. Jer taj je uskoro, već potkraj 1943. godine, okupirao i te bivše posjede Kr. Italije, i to uz aktivnu suradnju svoje tada uspostavljene kvislinške fašističke „Republike Salo“ u sjevernoj Italiji, na čelu s Benitom Mussolinijem, vođom i dotadašnje fašističke Kr. Italije.

Dotadašnji su antifašistički/antinacistički zapadni jugoslavenski ratni saveznici naime smatrali da svojom čak i javnom podrškom inače poraženoj i skršenoj Italiji suzbijaju ugled i snagu očito apsolutno pobjedonosnoga i zaista veoma moćnoga Tita u novoj Jugoslaviji, koja više nije bila monarhija, ali njezina kraljevska vlada postoji u inozemstvu, te je se podržava kao i tijekom rata; i još k tome svemu – smatralo se da je Tito upravo Staljinov kvisling te da postoji mogućnost da sa svojim zaista golemim vojnim snagama krene i u „oslobađanje“ sjeverne Italije. Stoga je Zapad odmah i hitro krenuo u svoju – čak – i vojnu intervenciju te u zaposjedanje zapadnoga dijela Istre i susjedne Slovenije. Isto tako i s međunarodnim pravnim osporavanjem da su ti i drugi krajevi hrvatski i slovenski, trebalo je prekinuti Titovo daljnje kretanje prema zapadu, prema Italiji i u nju samu, a time i Sovjeta (koji su se već nalazili u dijelu Austrije, Njemačke, u cijeloj Poljskoj itd.). Jer, Titove su oružane jedinice očito bile neočekivano prejake. I k tome još su imale i svesrdnu podršku pučanstva, uključujući i vidljiv masovni ulazak u NOP te dobrovoljno, masovno sudjelovanje Istrana i drugih u jedinicama NOV-a i PO-a Hrvatske. A još je više bilo zanimljivo da to nije bilo samo domaće, apsolutno većinsko hrvatsko i slovensko pučanstvo, već čak i dio domaćih Talijana. Tako su oslobodilačke jedinice stigle već i u Trst, koji je do tada također bio u Italiji. A prešli su i raniju kraljevsku talijansku i jugoslavensku državnu granicu i sjeverno, na rijeci Soči; dakle, neposredno su i tamo ušli i u dotadašnje talijansko, odnosno slovensko, područje koje se nalazilo u Kr. Italiji.

Znači, Titova očito veoma uspješna oružana pobjeda protiv zajedničkoga višegodišnjega neprijatelja, i k tome još samostalna, pa i – kako se smatralo – staljinistička, ne može i ne smije biti primarna. Stoga se trebaju stvoriti mirnodopske odluke – kome će, zapravo, pripasti dotadašnji granični i drugi prostori na istočnoj obali Jadrana; a koje je, rekoh, od 1918. do 1924. god. okupatorski, pa i dalje međunarodnopravno i državopravno, držala savojska pa savojsko-fašistička Kr. Italija.

I dodatno napose naglašavamo o tim, na prvi pogled, događajima jasnoga sadržaja poslije II. svj. rata, jer se gotovo uvijek u historiografiji i publicistici zaboravlja. Naime, sve se to događalo uz benevolentnu suglasnost godine 1918. osnovanoga velikosrpskoga Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, potonje Kr. Jugoslavije, na čelu sa srbijanskom dinastijom Karađorđevića te sa sjedištem u njihovu Beogradu. Vladajuća struktura te Kr. SHS lagodno se odricala dijelova Hrvatske i Slovenije, jer je bila i previše sretna s iznenađujućim dobitkom zaista velikih dijelova slovenskih i hrvatskih prostora. A oni su tada, god. 1918., kratko vrijeme bili u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu, na čelu sa slovenskim svećenikom A. Korošcem, osnovanoj na dijelu prostora propale Austro-Ugarske Monarhije. No, zagrebačka Država SHS odmah je utopljena u beogradsko Kraljevstvo SHS – sada s promjenom redoslijeda imena triju naroda – Srba, Hrvata i Slovenaca.

Žurba je bila – očito je – veoma velika u ratnim i poratnim danima travnja i svibnja 1945. godine. Stoga, u aktu hrvatske vlade o osnivanju instituta u Sušaku stoji da će razrađena pravila o njegovu radu biti (ističemo: tek) naknadno podnesena Vladi na odobrenje. Naime, brzo osnivanje i radno djelovanje takvoga instituta bilo je zaista veoma potrebno i zato što su i angloameričke jedinice već stigle u Trst, a hrvatske i slovenske kopnene te hrvatske pomorske vojne jedinice, koje su se već u tome gradu nalazile kao oslobodilačke od nacista i fašista te njihovih domaćih i stranih kvislinga – morale su otići iz grada i okolice. Dotadašnji zapadni antifašistički/antinacistički američki i britanski saveznici – zaista snažni i veliki i u svjetskim razmjerima – treće, ovaj put sasvim drukčije Jugoslavije, a u njoj i Hrvatske, međutim nisu stali. Krenuli su fizički i dalje iz Trsta. Tako su zaposjeli i gotovo pola susjednoga područja Istre, dakle njezin cijeli zapadni hrvatski te na sjeveru slovenski dio istoga Istarskoga poluotoka, kao i još druge dijelove Slovenije na njezinu sjeverozapadu.

Ovdje zasebno ističem: do tada, do 1945. godine – zaista je začuđujuće! – nije postojala hrvatska historiografija, npr. o tadašnjoj Istri, ni o kvarnerskim otocima Cresu i Lošinju i njihovim susjednim otočićima (bez o. Krka), koji su se nalazili u okviru Italije. Dakle, nema čak ni temeljnih hrvatskih historiografskih znanstvenih i stručnih rezultata, a i drugi su rijetki, pa i oni publicistički. Stoga se nije moglo odmah podnijeti ni domaćoj ni stranoj javnosti vjerodostojne, uvjerljive podatke, pa čak ni o tisućugodišnjim počecima i trajanju hrvatstva tih krajeva, dakle, još od razdoblja veoma dalekoga, ranoga srednjega vijeka, te dokazati da su Slaveni, odnosno Hrvati, već od 6./7. st. zaista ovdje stalni, pa čak i apsolutno većinski puk. Što učiniti?

Stoga je hitro, doslovno odmah stvorena oveća skupina, redom u njoj čak i zaista znamenitih i zaslužnih hrvatskih znanstvenika i stručnjaka. Formalno nisu ni bili zaposleni u Institutu; već i do tada, i tada i poslije radili su u drugim ustanovama ili su, pak, bili slobodni djelatnici. No, svi su oni odmah, veoma rado, zajednički ili pojedinačno, dakako, napose iz sasvim čestitih rodoljubnih razloga, stupali u posao, preuzimali obveze i zadatke. Ali, naravno, znali su suštinu – rezultate dati samo na temelju znanstvene i stručne podloge vrela i, uglavnom, strane literature, jer, rekosmo, domaće gotovo i nije bilo, što su marljivo i užurbano te, dakako, besplatno prikupljali u raznim mjestima. Odmah su, proučivši materijale, marljivo pisali elaborate – u prvome redu – za potrebe jugoslavenske delegacije na Pariškoj mirovnoj konferenciji tijekom njezina rada 1946. i 1947. godine te za vodeće institucije i vodstvo Jugoslavije i njezine federalne Hrvatske.

U Parizu je istodobno službeno trebalo sklopiti definitivni mir između pobjedničkih antifašističkih/antinacističkih zemalja i Italije koja je prestala biti i kraljevina (uklonjena je savojska dinastija, koja je bila na vlasti od druge polovice XIX. st., kada je ratom zaposjela dotadašnje samostalne države na Apeninskome poluotoku i stvorila samo svoju Kr. Italiju, uz izuzetak dviju država – Sv. Stolice i San Marina) te poslije II. svj. rata postala Republika. Trebalo je, dakle, konačno riješiti i istočnojadranski problem, očito veoma oštar u odnosima između nje i nove (treće) Jugoslavije, također Republike.

IV.

Rad pariške međunarodne konferencije državnika i stručnjaka iz Velike Britanije, Francuske, SAD-a i SSSR-a te Italije i Jugoslavije odvijao se u 1946. i 1947. godini. Neki su suradnici Instituta bili neposredno i u tamošnjoj jugoslavenskoj državnoj delegaciji, pa i kao njezini eksperti. Ali, važno je bilo još nešto drugo: rezultate svojega rada, marljivo su, doslovce odmah i tiskali, pa čak i na više stranih jezika, što je bilo zaista bitno. Naime, ima tiskanih i posebnih izdanja – knjiga i brošura koje su hitro slane u inozemstvo, i to ne samo članovima pariškoga skupa već i drugim institucijama i pojedincima. Među tim autorima izdanja, elaborata i napisa bitnoga sadržaja nalazi se niz aktivnih suradnika Instituta. Tako, osim spomenutih V. Brajkovića, J. Roglića i M. Rojnića, bili su aktivni, također znameniti i zaslužni, i drugi znanstvenici i stručnjaci, od kojih su neki i tada bili akademici i sveučilišni nastavnici. Navedimo ovdje nekoliko imena takvih ličnosti – Juraj Andrassy, pravnik, Antun Barac, književni povjesničar, Ive Mihovilović, publicist i novinar, Božo Milanović, svećenik i povjesničar, Mijo Mirković/Mate Balota, ekonomski historiograf i književnik, Petar Skok, jezikoslovac i dr. Ali, važno je reći i to

da su upravo tijekom toga tadašnjega rada u Institutu i oko njega iznikli i budući također veoma viđeni i zaslužni znanstvenici, primjerice, akademik prof. dr. sc. Dragovan Šepić, pa dr. sc. Danilo Klen (potonji npr. direktor Historijskog arhiva u Rijeci), dr. sc. Bernard Stulli (potonji direktor Arhiva Hrvatske u Zagrebu) i drugi. Skupine su i pojedinci u ime Instituta ili na svoju inicijativu sami radili i u nizu mjesta, pa tako i u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku i dr., dakako, ponavljam, u načelu besplatno, sve u stalnome časnome i visokome rodoljubnome osjećaju i duhu. Dio njih radio je zajedno i na području zapadne tadašnje Rijeke, u zgradi na Kostabeli (i sada pripada Akademiji, u nadležnosti njezina riječko-pulskog Zavoda, dakle nekadašnjega Instituta).

Sve poznatije rezultate tadašnjega zaista plodnoga, korisnoga i uočljivoga rada – doslovce svih suradnika Jadranskoga instituta u Sušaku i (tadašnjoj) Rijeci te u drugim gradovima i naseljima živo su pratili i pojedinci u vrhovima DFJ i FH, pa tako čak i osobno J. Broz Tito, I. Ribar, V. Nazor, V. Bakarić i drugi. Kao, naravno, i oni vodeći u ugroženim krajevima same zapadne Hrvatske. Dakako, svu pomoć u onome dijelu Istre koji nisu zaposjeli Anglo-Amerikanci, organizirano su dobivali od tada formirane vrhovne uprave ovoga prostora u okviru federalne Hrvatske, i to na čelu s Većeslavom Holjevcem, dotadašnjim upraviteljem tek oslobođenoga Zagreba; sjedište je imao u samoj Istri te se dobro snašao i zaslužan je za mnogo ostvarenih ciljeva.

V.

Uspjeh je, naravno, bio potpun; i to iz dva razloga, od kojih je prvi svima poznat. Naime, podnijeti pisani i drugi dokazi zaista su bili i trajno ostali takvih vjerodostojnih sadržaja da su postali sasvim uvjerljivi za apsolutnu većinu stranih delegata na Konferenciji u Parizu; no, dakako, ne i za talijanske predstavnike, barem ne i javno. Dakle, potvrdili su svoje ranije stečeno znanje ili su tada shvatili da se radi zaista o jugoslavenskim, odnosno hrvatskim te slovenskim prostorima. Međutim, nerijetko je stvarnost i istina jedno, a politika drugo. Stoga ni očita istina ipak nije bila bitna za dovršavanje i donošenje te proglašenje odluke političkih i državnih vrhova u Londonu, Parizu, Moskvi i Washingtonu. Naime, odlučilo je – relativno odjednom – sasvim nešto dugo, na prvi pogled „prizemno“ otkriće, ali vremenski sasvim aktualno stvoreno političko mišljenje. Upravo se stoga gotovo sva hrvatska obala, a i slovenska, iako samo dio njezina spornoga prostora i na kopnu, ipak našla i u sastavu svojih domovina; jer dio vrha prostora hrvatske i slovenske Istre konačno je i trajno vraćen tek 1954. godine, a dio slovenskoga ni tada. O čemu se, zapravo, radilo?

Koliko god to može biti i danas iznenađujuće, čak i za neke još žive sudionike tih kapitalnih zbivanja te potonje dobre znalce svih tih zaista kompliciranih povijesnih zbivanja – ipak nije bila bitna dobra volja ni smrtna žrtva tisuće boraca i civilnih žrtava za oslobođenje tih krajeva te ulazak u sastav svojih domovina – hrvatske i slovenske. Dakako, nije bio bitan ni zaista golem trud suradnika Instituta, pa čak ni stvarna, nepobitna, dokumentirana istina o tome čiji su zapravo ti sporni krajevi u kojima već od kraja 6. st. žive Slaveni, potonji Hrvati i Slovenci. Štoviše, u tim područjima uvijek je nepobitno postojala i ondje je živjela zaista apsolutna većina hrvatskoga i slovenskog pučanstva, a stalno su činili apsolutnu manjinu pripadnici talijanske i drugih narodnosti. No, redovito, tijekom tisućljeća i više godina, taj – ponavljamo – apsolutno većinski slovenski i hrvatski puk bio je gotovo u cjelini u apsolutno podjarmljenome kmetskom i kolonatskom, pa i robovskome položaju. I to pod apsolutnom vlašću tankih i malobrojnih, ali veoma moćnih i silovitih germanskih, romanskih i ugarskih vladajućih struktura. Tako se, primjerice, znalo, ali se nije o tome često govorilo ni pisalo, da je vladajući Rim od 1918. god. dalje otjerao gotovo sve Austrijance, Čehe, Mađare i Slovake, a iz rodnoga zavičaja preko državne granice na desetke tisuća Hrvata i Slovenaca ili su bijegom morali spašavati svoje živote. Samo kao primjere navodimo dva strašna slučaja – krčki biskup Kvarnerskih otoka te o. Raba dr. Antun Mahnić, inače Slovenac Mahnić, bio je uhićen, interniran u Italiju, pušten, ali nikad se nije smio vratiti među svoje otočne vjernike, te je i preminuo u progonstvu, u Zagrebu. A mladić iz Istre Vladimir Gortan, Hrvat, sudjelovao je u protestu protiv nečovječnosti, pred uhićenjem uspio se prebaciti preko državne granice, ali su ga jugoslavenski graničari vratili i predali talijanskima te je apsolutno nevin strijeljan; postao je europski slučaj i općehrvatski simbol nevine žrtve. No, koliko god začuđujuće zvučalo – sve to također nije bilo bitno za odlučivanje na konferenciji u Parizu o budućnosti istočnojadranskih prostora. Ali, postalo je nešto sasvim drugo.

VI.

U međuvremenu su se naime sve više zaoštravali odnosi između vrhova vladajućih komunističkih partija i vrhova dvije države, SSSR-a i pobjedničke, treće Jugoslavije; življe su se ti zaoštreni odnosi počeli uočavati tek 1944. godine. No, za to javnost nije znala. Tako se primjerice nitko nije ni pitao, ni u toj trećoj Jugoslaviji ni izvan nje: zašto vođa te pobjedničke Jugoslavije Josip Broz Tito od 1939. do 1944. nije bio u SSSR-u? Zašto se prije nego što je te, 1944. godine otišao u posjet Josipu Visarionoviču Džugašviliju Staljinu u Moskvu najprije u Caserti kod Napulja sastao s Winstonom Churchilom, vrhovnikom Velike Britanije, koji je, uz vrhovnika

SAD-a Roosevelta i SSSR-a Staljina, bio treći vođa svjetske antifašističke/antinacističke pobjedničke borbe te je Britanac podržao Zagorca? Što se dogodilo?

Američki obavještajci, naime, doznali su i za njih iznenađujuće i sasvim čudnovate, ali zaprepašćujuće pouzdane vijesti o strogoj tajni – traju veoma loši odnosi između vrha SSSR-a i Jugoslavije. A utvrdili su i još jednu za obavještajce SAD-a tada sasvim čudovišnu stvar – Broz nije bio Staljinov čovjek! Doznajući to i utvrdivši tu, na prvi pogled nevjerojatnu, činjenicu, ali kao sasvim istinitu, članovi najvišega upravljajućeg kruga SAD-a u samome Washingtonu ocijenili su to odličnim te su odlučili da se takav Tito – koji je tada imao okupljeno čak i više milijun dobro oboružanih i dokazanih dobrih vojnika, odnosno koji je vodio samostalnu pobjedničku oslobodilačku borbu Jugoslavije, i to čak na zasebnoj europskoj oružanoj fronti (uz djelomičnu pomoć sovjetske vojske samo kod konačnoga oslobođenja na malome sjeveroistočnome području Jugoslavije) – privuče na stranu Zapada. Stoga se upravo i dogodio sasvim neočekivan, iznenađujuć, tada i za znatan broj sudionika Pariške mirovne konferencije, kao i za mnoge izvan nje, iznenađan obrat – prema sveopćemu mišljenju mnogih, bezrazložno popuštanje na tome velikome međunarodnopravnome skupu u pogledu spornih hrvatskih primorskih i dijela slovenskih krajeva. Naravno, nije se znalo da time – jednostavno rečeno – Zapad Tita kupuje! Dakle, u okviru Italije neće biti područje Istre, tadašnjega grada Rijeke u Kvarnerskome primorju, pa grada Zadra s njegovom okolicom u Dalmaciji te preostali kvarnerski i dalmatinski otoci, a možda ni dijelovi Slovenije.

Zahtjev Washingtona je poslušan, pa je Pariška mirovna konferencija sve te prostore predala trećoj Jugoslaviji, a to znači i Hrvatskoj, osim maloga dijela sasvim na vrhu Istre. To je, pak, bila svojevrsna ucjena Tita, sve do 1954. godine, kada su i ti prostori, tzv. STT – Slobodni Teritorij Trsta, ali bez samoga Trsta, vraćeni Hrvatskoj i Sloveniji. No, neki dijelovi slovenskoga prostora ipak nikada nisu vraćeni Sloveniji jer se tako nastojala smirivati ogorčena Italija.

Prirodna cjelina, primjerice gradovi Sušak i Rijeka na zajedničkoj obali Rječine, upravno su konačno, i to odmah, god. 1948. postali jedan grad. Zajedničko im je ime tada postalo Rijeka, pa takvo upravno i toponimijsko stanje traje i danas uz obalu ušća Rječine.

A da su odnosi Moskva – Beograd bili zaista katastrofalno veoma loši, posvjedočilo je sveopće iznenađujuće dodatno javno zbivanje već – doslovce – te iste 1948. godine. Naime, tada dolazi i do definitivnoga, trajnoga i javnoga rascjepa između titovske Jugoslavije i staljinističkoga SSSR-a te sa svima drugim moskovskim, „kominternovskim“ partijama širom svijeta. Akcija je sveopće poznata kao „Informbiro“.

VII.

Veoma plodan i uspješan rad skupina te spomenutih i nespomenutih pojedina – znanstvenika, stručnjaka, publicista i drugih – u više gradova pa tako i u tadašnjoj Rijeci, Sušaku i drugdje, i k tome još zaista veoma samozatajno, veoma uspješno radno djelovanje suradnika Jadranskoga instituta u Sušaku, utjecalo je na dodatnu odluku državnih nadležnih tijela Hrvatske da se na jednome mjestu ipak sačuva golem prikupljen izvorni i knjižni materijal. Odlučeno je da ga se zadrži u Rijeci, te da ga se postupno prenese u središte države, u Zagreb. Toliko se visoko cijenio dotadašnji rad suradnikā Instituta.

Štoviše, od 1948. god. taj Jadranski institut postaje dio čak najviše hrvatske znanstvene i kulturne institucije – Jugoslavenske, a to znači današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Institut je imao i dodatne jedinice, pa mu je tako dio postao Pomorski muzej u Splitu (do 1952.), također i s imovinom nekadašnjega znamenitoga i rezultatima plodnoga udruženja Jadranska straža. A uz sebe je Institut dobio i pomorski odjel Dubrovačkoga gradskog muzeja. I još nešto: za taj Jadranski institut bilo je nadležno čak sólo Akademijino Predsjedništvo. U međuvremenu, međutim, ipak u Zagreb nije prenesena i ona zaista golema količina do tada prikupljenoga veoma dragocjenoga arhivskoga, knjižnog i drugog materijala sa sadržajima na više jezika, koji se nalazio u Rijeci, pa se s pravom odlučilo da se tu i zadrži, s obzirom i na to da je Akademija u tome gradu 1952. god. dobila i drugu, ovaj put zaista veliku zgradu, i to na sušačkoj obali Rječine; a ona zgrada na dotadašnjoj riječkoj strani, na Kostabeli, u pravcu Voloskoga i Opatije, zadržana je i dalje, i danas. Sada su formirana dva Akademijina instituta, po jedan u Zagrebu i u Rijeci. No, u počecima oba su i dalje imala zajednički upravni savjet na čelu s Milanom Marjanovićem, Ivanom Hrbekom i Mijom Mirkovićem; kasnije su oni i njihovi nasljednici u Akademijino ime postali voditelji instituta, dok su upravitelji bili iz redova zaposlenika. Tako je i danas.

Oba instituta imala su toliko plodnih znanstvenih, stručnih i drugih rezultata da su se god. 1960. mogla i znatnije osamostaliti, ali, dakako, i dalje u Akademijinu okviru. Riječka ustanova dobiva ime Sjeverojadranski institut za etničke odnose, historiju i ekonomiju, što bitno i podrobnije govori o njezinu usmjerenju i radu. Zagrebačkoj ustanovi, pak, i dalje ostaje ime Jadranski institut. Predsjednik Savjeta, tj. voditelj riječkoga Instituta, tada je bio akademik Mijo Mirković/Mate Balota.

Već iz samoga naziva Instituta jasno je čime se do tada i od tada bave njegovi djelatnici. To se, dakako, sasvim jasno vidi i iz sadašnjega naziva – Zavod za povijesne i društvene znanosti, s time da je 1969. god. dobio i Područnu jedinicu u Puli, otvorenu sljedeće godine. U međuvremenu, u 60-im godinama kraće je u

Institutu djelovao i samo jedan zaseban Odsjek za povijest radničkoga pokreta i NOR-a Istre, Kvarnerskoga primorja i Gorskoga kotara, i to na čelu s istaknutim povjesničarem i kulturnim djelatnikom dr. sc. Vinkom Antićem, predsjednikom riječkoga Ogranka Matice hrvatske i dotadašnjim direktorom Naučne biblioteke u Rijeci. Taj se Odsjek, međutim, toliko uspješno i široko znanstveno i stručno razvio da se osamostalio kao zasebna institucija (ostao je i dalje u istoj Akademijinoj zgradi, do prestanka svojega rada).

VIII.

Veoma su brojni i zapaženi znanstveni i stručni rezultati rada djelatnikā i suradnikā sušačkoga, pa sušačko-riječkoga Instituta/Zavoda. Tako je već u doba odvijanja Pariške mirovne konferencije napose važna, rekoh, cijela serija objavljenih knjiga povijesnoga, upravnoga i drugog sadržaja, pa i na stranim jezicima. Spominjem samo kao jedan primjer zaista kapitalno djelo visoke vrijednosti čak još i danas – *Nacionalni katastar Istre* (na francuskome jeziku, a u naše dane objavljeno je i drugo, dopunjeno izdanje na hrvatskome jeziku). Tu su i djela o stalnome, svojedobno veoma nepovoljnome položaju hrvatskoga i slovenskog jezika apsolutne većine stanovnika (npr. 20-ih i 30-ih godina bila je čak i zabranjena upotreba oba jezika), o odnosu prema talijanskome, njemačkom i mađarskom svijetu (čije su vladajuće strukture u ovim krajevima bile veoma silovite), o talijanašima, nemškutarima i mađaronima, o državnome nasilnome ukidanju hrvatskih škola i uvođenju samo talijanskih, o državnom denacionalizatorskome sustavu, o ugroženome svećenstvu i staroslavenskoj/starohrvatskoj te uopće hrvatskoj službi Božjoj, o etničkome sastavu pučanstva i naglom useljavanju Mađara i Talijana, o važnijim popisima stanovništva (npr. 1910. godine) itd. A tu su i zasebna djela o povijesti cijeloga prostora zvanog i Julijska krajina, o povijesti Rijeke itd., pa i o otporu (Marjanović o prvome oružanome antifašističkome uspješnome otporu na svijetu uopće, i to na o. Krku, zatim su objavljeni zbornici o dva antifašistička i antidržavna ustanka u Istri). Djelatnici aktivno sudjeluju u osnivanju niza institucija i udruženja, npr. državnih arhiva u Rijeci i Pazinu, Sveučilišta u Rijeci i Puli te niza njihovih fakulteta u Rijeci, Puli i drugdje, povijesnih i dr. društava; tako npr. čak i velikoga, znamenitoga i plodnoga Čakavskoga sabora sa sjedištem u Istri te niza njegovih podružnica u Hrvatskoj. Suradnici su pokretači ili su bili bitni u pokretanju i prvih hrvatskih povijesnih glasila/periodike na tome prostoru zapadne Hrvatske, npr., *Vjesnik riječkoga arhiva* (izlazi i danas), *Jadranski zbornik* povijesnih društava Istre i Rijeke, časopisa *Riječka revija* i *Dometi* Ogranka Matice hrvatske (ovaj posljednji tiska se i danas u Rijeci) itd. Tu je i zajednički institutski zagrebač-

ko-riječki zbornik *Anali*, a pokrenut je i zaseban zbornik riječkoga Instituta *Problemi sjevernog Jadrana* (nedavno je izašao 11. svezak). A u novije dane djelatnici su inicirali, pokrenuli ili sudjelovali u pokretanju čitavoga niza drugih zbornika i časopisa – *Bakarski, Grobnički, Kastavski, Krčki, Vinodolski, Pazinski memorijal, Rijeka, Otočki ljetopis* (Cres, Lošinj) itd., koji izlaze i danas. Utjecali su i utječu i danas i na publiciranje više knjižnih nizova. U samoj zgradi Instituta u Rijeci bila je i velika zbirka izvornih glagoljskih spomenika i njihovih kopija, do tada izloženih na otočju Brijuni te je – uz burnu Titovu ljutnju jer ih je redovito pokazivao svjetskim uglednicima! – u palači Instituta bila postavljena njihova izložba (kasnije je preseljena, pa je dio toga materijala danas izložen u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci). Priređuju se i izložbe s drugim sadržajima.

Intenzivno se proučavaju razne grane povijesti, uključujući i pomoćne povijesne znanosti. Tako npr. glagoljaštvo u Crkvi i drugdje, koje je baštinom najbogatije na svijetu upravo u Istri i u Kvarnerskome primorju, te su suradnici objavili čak nekoliko zbornika o Bašćanskoj ploči, a ima i zajedničkih zbornika o hrvatsko-slovenskim odnosima. Objavljuju se u knjigama, u nizu rasprava i članaka u Hrvatskoj i inozemstvu na hrvatskome i stranim jezicima brojni rezultati istraživanja i proučavanja iz nacionalne, gospodarske, političke, crkvene, vojne, urbarske, statutarne, onomastičke, topografske, sociodemografske, iredentističke, komunističke, fašističke, antifašističke i druge povijesti. Plodnih rezultata istraživanja i proučavanja ima i o pojedinim znamenitim, zaslužnim i utjecajnim obiteljima, npr. o Frankopanima, Dominisima i Mažuranićima, pa o nizu pojedinih ličnosti, npr. o biskupu dr. Jurju Dobrili i pravniku dr. Matku Laginji, vođama prvoga i drugoga preporodnog naraštaja Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka, te o udruženjima, napose o čitaonicama i o novinama. Bitno se sudjeluje i u osnivanju, vođenju te suvođenju svakogodišnjih velikih znanstvenih i kulturnih skupova, npr. o Franji Račkome u okviru Zavoda i drugih udruženja (u Fužinama) i Matku Laginji (u Klani). Priređeno je i mnogo drugih domaćih i internacionalnih znanstvenih i kulturnih simpozija i kongresa, a djelatnici sudjeluju svojim priopćenjima na njima i na drugima u Hrvatskoj i u inozemstvu. Zavod ima i više znanstvenih projekata o povijesti zapadne Hrvatske, između ostalih i sa slovenskim Znanstveno-raziskovalnim središćem Univerze na Primorskem u Kopru, a nedavno se s njime ušlo i u prijavu još dva projekta, ovoga puta u nadležnosti Europske unije.

Djelatnici su istodobno i gostujući profesori i nastavnici na nizu fakulteta i visokih škola, ali i prelaze na njih te postaju stalni djelatnici na njima: voditelji odsjeka i mentori doktorandima (i ranijim magistrandima). Predsjednici su različitih mjesnih i pokrajinskih udruženja te glavni i odgovorni urednici više zbornika i

knjižnih nizova. Neki postaju i direktori znanstvenih, arhivskih i bibliotečnih instituta, sveučilišni profesori, znanstveni savjetnici, pa i akademici – redoviti i drugi članovi hrvatske i stranih akademija. Tako je Radojica Barbalić bio član Akademije u Genovi, u Italiji, navedeni voditelji Instituta/Zavoda također su akademici, redoviti članovi Jugoslavenske, danas Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, kao i djelatnik Branko Fučić, a i autor ovoga priloga; u zvanju njezinih članova suradnika bio je pok. dr. sc. Danilo Klen, a danas je to prof. dr. sc. Miroslav Bertosa, koji je i profesor emeritus te je neko vrijeme bio i upravitelj Zavoda, odnosno danas je glavni urednik zavodskog zbornika *Problemi sjevernog Jadrana*.

Niz djelatnika dobio je i visoka hrvatska i inozemna priznanja, nagrade i odlikovanja, pa i državna, te su i počasnim građanima. Među predsjednicima savjeta i voditeljima Instituta/Zavoda bio je, rekoh, i znameniti i zaslužni umjetnik, pjesnik i književnik Mate Balota, kao dr. sc. Mijo Mirković, poznati sveučilišni profesor i zaslužni ekonomski povijesni znanstvenik te akademik koji je bio i glavni tajnik Akademije. A voditelj Zavoda bio je i redoviti sveučilišni profesor, pa čak i predsjednik HAZU akademik dr. sc. Milan Moguš, filološko-povijesni znanstvenik.

IX.

Ovo uvodno priopćenje samo je, naravno, kratak prinos mogućem prilaženju pisanja oveće sinteze o velikome znanstvenom, kulturnom i drugome razvoju te upoznavanju osobne karte riječkog/pulskoga Zavoda tijekom njegovih 65 godina zaista plodonosnoga znanstvenog i stručnog razvoja. No, mnogo više i detaljnije, razumljivo, doznat će se iz sljedećih priopćenja iznesenih na svečanome skupu 2010. godine, a dopunjenih i proširenih te sada objavljenih u ovome časopisu.

Napose ističem – djelovanje Zavoda ne zastaje niti zastarijeva ni danas. Štoviše, stalno je uvelike aktivno. Jer, kao da u ponečem živimo u dalekoj 1945. god. i radimo zbog istih razloga koji su potakli na rad i djelovanje sve tadašnje djelatnike i suradnike. Naime, velikotalijanska nacionalistička iredentistička ideologija koja je nastala u Kr. Italiji u 19. stoljeću živa je čak i danas u Republici Italiji, iako je očito da su apsolutno netočne tvrdnje o samo talijanskoj istočnoj obali Jadrana koje su se nastojale ostvariti čak i ratovima već u XIX. st. (velikom pomorskom bitkom 1866. god. kod o. Visa i teškim porazom kraljevsko-talijanske flote), a 20./30-ih godina XX. st. i državnim kraljevsko-fašističkim zločinima, pa od 1941. god. opet ratom i u ostalim dijelovima hrvatskoga Jadrana. U međuvremenu je državni kraljevski fašizam formirao i konclogore smrti, a najveći je na istočnoj obali Jadrana, pa i u cijeloj monarhiji, u II. svj. ratu formiran upravo na o. Rabu, s tisućama ubijenih u njima, pa čak i djece, žena i staraca. No, i dalje se u Italiji i danas objavljuje da su

Jugoslaveni 1945. god. okupirali Fiume, tj. talijansku Rijeku. No, treba reći i još nešto, za neke sasvim neočekivano: u naše su se dane, nakon raspada SFR Jugoslavije i proglašenja samostalne Republike Slovenije, pojavili i velikoslovenski nacionalisti. Tako oni javno tvrde, a ima ih i među vodećim političarima, da je granica te Slovenije čak na Rječini, usred grada Rijeke, te na drugoj strani – usred hrvatske Istre. A nedavno se javila i jedna politička stranka u Mađarskoj koja smatra da je Rijeka njezina, tj. mađarska. Dakle, ponovimo: Rijeka je samo talijanska, samo slovenska i samo mađarska, a nije – hrvatska! Ima i drugih veliko-nacionalističkih posezanja, pa tako i velikosrpskih za dijelovima riječkih i drugih područja sadašnjih upravnih cjelina u zapadnoj Hrvatskoj – Ličko-senjske i Primorsko-goranske županije. O tome svjedoči i obrambeni hrvatski Domovinski rat, u nedavnim 90-im godinama XX. stoljeću, u kojemu su sudjelovali i brojni branitelji iz zapadne Hrvatske, a među njima i asistenti iz ovoga Akademijina Zavoda. Iz toga rata s velikosrpskim/jugounitarističkim agresorima na međunarodno i državnopravno priznatu SR Hrvatsku (federativnu jedinicu iz vremena SFRJ) kao nezavisnu Republiku Hrvatsku proizišao je velik broj ljudskih žrtava palih za slobodu zavičaja i domovine u cjelini, a među njima ima i onih iz zapadne Hrvatske.

X.

Ovdje je potrebno još nešto, i to zasebno, reći te isto tako napose istaknuti. U zapadnoj Hrvatskoj žive i pripadnici niza naroda i narodnosti, neki već stoljećima, a neki došavši u novije, naše vrijeme. Među njima su i potomci Romana i poromannjenih Ilira, napose Liburna. U XIX. stoljeću, u tome „vijeku nacija“ – kako svojim narodnim preporodom tada i Hrvati – tako na Apeninskome poluotoku svojim divnim *Risorgimentom* kao narod izrastaju Talijani. No, njihove vladajuće strukture – kako je rečeno i ranije – tražile su za sebe istočnu obalu Jadrana, jer da je oduvijek talijanska, iako na nju već od kraja 6. st. stižu Slaveni, odnosno Hrvati te postaju apsolutna većina pučanstva, čak i sa svojim kneževinama i kraljevstvima, tako da jednoga kralja daje kruniti čak Sv. Stolica! No, istodobno ne traže područja Švicarske u kojima je čak i službeno državni jezik – talijanski.

Međutim, suprotno talijanskim i hrvatskim nacionalistima, potkraj XIX. st. sveopće poznati dr. Matko Laginja, i k tome još vođa drugoga naraštaja narodnih preporoditelja, ovdje (iza biskupa J. Dobrile), zvan i „otac hrvatske Istre“, govorio je da ima i naših, čestitih Talijana u Istri koje je gospodarski također teško iskorištavala vladajuća tanka talijansko-talijanaška vladajuća struktura. Stoga im je taj „otac hrvatske Istre“ svesrdno ljudski pomagao, što, naravno, izbjegavaju čak i spomenuti hrvatski i talijanski nacionalisti! Tako je u II. svj. ratu djelovao čak i ap-

solutno dobrovoljni talijanski vojni odred u okviru Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske u antifašističkome i antinacističkome NOR-u, te se dakle borio za uključenje Istre u Hrvatsku! I danas svesrdno i korisno dio naših Talijana surađuje s predstavnicima apsolutne većine stanovnika u ovome kraju, s Hrvatima.

A sada o još jednome, na prvi pogled veoma neobičnome slučaju. Naime, ima i onih Talijana koji su u pomoć zaista ugroženima Hrvatima poslije II. svj. rata došli iz same Italije, pa ovdje ističem Giacomu Scottija, Talijana (čak!) iz napuljskoga područja, koji je u Hrvatskoj postao znamenit i zaista zaslužan književnik i kulturni djelatnik. Isto tako, i među Slovencima ima izrazitih i istaknutih znanstvenika i stručnjaka koji ne podržavaju u svojoj Sloveniji danas izrasle velikoslovenske nacionaliste, pa je – rekoh – upravo taj riječko-pulski Akademijin Zavod zajedno sa Znanstveno-raziskovalnim središćem Univerze na Primorskem u Kopru organizirao zajednički veliki znanstveni skup u Kopru i objavio – opet zajednički – zbornik; bila su realizirana, kako je već spomenuto, i dva hrvatsko-slovenska projekta te su obje strane sada predložile čak i dva zajednička znanstvena projekta u okvirima Europske unije.

I, nakraju, vezano uz one koji će nas naslijediti, a to je bitno – mnogo toga plodnoga i korisnoga mora ostati iza nas, te će pripadnici idućih naraštaja lakše moći stvarati. Pa samo kao primjer uspjeha 65-godišnjega djelovanja upravo ovoga Akademijina Zavoda: u svega nekoliko proteklih godina prethodni njegov upravitelj dr. sc. M. Bertoša postao je član suradnik HAZU, prof. emeritus i redoviti sveučilišni profesor, četiri asistenta postala su upraviteljima državnih arhiva i instituta, glavni urednici zbornika i časopisa, četvero je doktoriralo, a peti, sjajni mr. sc. Darko Deković, doslovce je pred zakazano doktoriranje – preminuo(!); dvoje su, pak, pred doktoratom – itd. Organizirali su niz znanstvenih i stručnih simpozija i skupova, objavili mnogo svojih rasprava i članaka, a i svoje knjige.

XI.

Ono što je stalno i uvijek bitno za razumijevanje sadržaja udaljenoga vremena ljudskoga života, dakle povijesti, te za neposredno nama blisko vrijeme, dakle, za prošlost: vrela su nepobitna – pa bilo što da u njima piše. A sadržaja su se tih izvora nastalih u Hrvatskoj i u inozemstvu redovito držali, a drže ih se i sadašnji djelatnici i suradnici riječko-pulskog Akademijina Zavoda. Time su davali i daju čvrstu povijesnu podlogu i političarima i državniciima u Hrvatskoj da mogu voditi što uspješniju i realniju nacionalnu politiku u samoj državi i u suradnji s drugim državama. Stoga dugujemo veliku zahvalnost zaposlenim djelatnicima i vanjskim

suradnicima Zavoda u proteklih 65 godina, među kojima je i znatan broj preminulih. Nedavno nas je tako iznenada napustio i spomenuti asistent mr. sc. Darko Deković (pred samo stjecanje doktorata!), već istaknuti i zaslužan znanstvenik za glagoljašku baštinu i kulturni djelatnik (predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Rijeci i glavni urednik njezina časopisa *Dometi*) te akademik dr. sc. Lujo Margetić, pravni povjesničar i sveučilišni profesor koji je bio i član uredništva stalnoga zavodskoga glasila *Problemi sjevernoga Jadrana*. Dugujemo zahvalnost i drugim preminulima kao i živim starijim kolegama, dakako i mladima koji su upravo nedavno postali doktori znanosti ili su pred doktoratima, te stalno objavljuju knjige, rasprave i članke, a djeluju i kao gostujući nastavnici na fakultetima, rade i u znanstvenim i stručnim udruženjima te svesrdno pomažu svima u Hrvatskoj i u inozemstvu kojima je potrebna znanstvena, stručna i kulturna pomoć u raznim područjima znanstvenoga, kulturnoga i drugoga života. Tako plodno krenulo je već od same 1945. godine, od vremena samoga osnivanja i početaka rada Instituta/Zavoda, dakle bilo je i davno prije nas, pa neka bude stalno plodno i sada, a treba biti i dalje!

Petar Strčić

From the Adriatic Institute of the Federal Croatia in Sušak to the Institute for Historical and Social Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Rijeka with the Local Unit in Pula (1945–2010)

Summary

The paper is based on the announcement given at the scientific symposium held in Rijeka on 28 May 2010 on the occasion of the 65th anniversary of the establishment of the Adriatic Institute in Sušak – the first institute in the Federal Croatia within the Federal Democratic Yugoslavia. Today's successors of this Institute are the Institute for Historical and Social Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Rijeka with the Local Unit in Pula, and the Adriatic Institute of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb. On 28 May 1945, the Government of Croatia, then a federal unit of the third Yugoslavia, issued the Act on Establishing the Institute in Sušak, then a city on the eastern bank of the confluence of the Rječina brook into the Rijeka Bay of the Adriatic Sea (in the 1920s, the state border between the Kingdoms of Italy and Yugoslavia ran along this Grobnik brook). On 21–22 April 1945, the National Liberation Army and the Partisan divisions, later the Yugoslav Army, liberated Sušak from the nazi-fascist occupying forces and their Croatian, Serbian, Soviet and other quislings. The city of Rijeka on the western side, situated across the Rječina brook, was liberated on 3rd May; subsequently, in the course of May, other Adriatic and other parts of the Croatian (and Slovene) territory were liberated as well. The

war victory, however, was not decisive; the inter-state Paris Conference 1946–1947 was the place to decide upon the overall situation. Institute collaborators in both cities and elsewhere were entrusted with a number of tasks in the framework of gathering archival and other documentation, as well as the processing thereof for the decisive Paris Conference. There, in 1947, the decision was made that the eastern Adriatic areas, which had since 1918 been occupied or later annexed to Italy pursuant to international law – Istria, a part of Koarner and Dalmatian islands, the cities of Zadar and Rijeka, ought to become parts of the Federal Democratic Yugoslavia, and thereby also of their homelands of Croatia and Slovenia respectively. In 1948, Sušak became a part of the new city of Rijeka, united from two cities situated on both banks of Rječina. Enormous archival, book and other material was to the most part kept in Rijeka; in 1948, the Institute became the first one within the then Yugoslav, today Croatian Academy of Sciences and Arts with the seat in Zagreb. In 1952, it was divided in two parts: the Northern Adriatic Institute in Rijeka and the Adriatic Institute in Zagreb. It has continued to exist in Rijeka since 1974, and in 1969, the local unit in Pula was opened. Directors on behalf of the Academy (managers are employees of the Institute) were Fellows of the Croatian Academy: M. Marjanović, M. Mirković (M. Balota), F. Čulinović, D. Šepić and M. Moguš; the current Director is P. Strčić. Among others, Institute members were R. Barbalić, Fellow of the Italian Academy; B. Fučić, Fellow of the Croatian Academy; D. Klen and M. Bertoša, associate members of the Croatian Academy; S. Zlatić, artist; M. Peloz, priest; many university professors (e.g. V. Ekl); and several directors of archival, historical and other institutions. Today, the Institute numbers 11 employees – four doctors of science and two candidates for doctorate. The journal published by the Institute is called The Problems of the Northern Adriatic. The collaborators of the Institute published numerous books, discussions and articles; in Croatia and abroad, in several languages; mounted many exhibitions; supported the restoration and erection of monuments and memory plates; organised or participated in many international and Croatian scientific and professional congresses (e.g. they co-organise and hold annual Days of F. Rački and M. Laginja). They are holders of many medals, high awards and acknowledgements.

Keywords: *Institute; the Croatian Academy of Sciences and Arts; Rijeka; Pula; 1945–2010.*